

Володимир Іванович Попик,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України,
директор Інституту біографічних досліджень,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
(Київ, Україна)
ORCID: 0000-0001-8746-1026
e-mail: popyk@nbuv.gov.ua

БІОГРАФІКА У ВИДАННЯХ НАУКОВИХ І КУЛЬТУРНИХ ОСЕРЕДКІВ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ

Метою дослідження є аналіз внеску наукових і видавничих центрів української діаспори в розвиток вітчизняної біографіки та його значення для розвитку гуманітарної науки і культури в сучасній Україні. **Методологія дослідження** ґрунтується на комплексному застосуванні принципів історизму та наукової об'єктивності, джерелознавчих, історіографічних та книгознавчих методів. **Наукова новизна** полягає в цілеспрямованому виокремленні проблематики біографічної дослідницької та видавничої роботи з-поміж інших напрямів діяльності осередків української діаспори, що дозволяє зосередити увагу на її важливих рисах, проблемах та результатах, досвіді й уроках. Проаналізовано основні етапи розвитку біографічних досліджень у провідних наукових осередках діаспори впродовж ХХ ст., їх основні проблемно-тематичні спрямування, питання піднесення методологічного рівня, розширення хронологічного та жанрового діапазону. **Висновки.** Науковим і видавничим осередкам української діаспори належить значний внесок у справу збирання, систематизації й публікації біографічних та біобібліографічних матеріалів як про визначних діячів української історії та культури, визвольного руху, так і про численних представників політичної і трудової еміграції в різних країнах світу. Заслугою вчених діаспори є збереження пам'яті й поширення інформації про достойників нації, імена яких було заборонено згадувати в Україні за радянських часів, ознайомлення широкого загалу українців у країнах їх розселення, а також світової громадськості з Україною як самостійним суб'єктом загальнолюдського цивілізаційного процесу та її величезним творчим людським потенціалом крізь віки. Освоєння науковцями й освітянами на Батьківщині історико-біографічних напрацювань учених діаспори сприяло швидкому розгортанню біографічних досліджень у перші десятиліття незалежності України.

Ключові слова: біографіка, наукові та видавничі центри української діаспори, Українська вільна академія наук, Наукове товариство імені Шевченка, Українське історичне товариство, Український науковий інститут Гарвардського університету, Канадський інститут українських студій.

Актуальність теми дослідження. Внескові наукових, освітніх та культурологічних осередків, створених українською діаспорою на Заході, у справу збереження вогнища національного життя, цінностей і традицій українського народу, репрезентації його світові як окремого суб'єкта цивілізації присвячено нині чимало наукових праць. Проте спеціальних досліджень щодо характеру, тематичної спрямованості, методологічного рівня, значення напрацювань учених та осередків діаспори для вивчення й репрезентації людського потенціалу України крізь віки, їх здобутків у цій сфері і невирішених проблем і нині суттєво бракує. Осмислення цієї проблематики з висоти досвіду новітньої вітчизняної і світової науки є необхідним для розуміння сучасного стану і завдань вітчизняної гуманітаристики, зокрема й розвитку української біографіки як її важливого напрямку.

Аналіз досліджень і публікацій. Здобутки української діаспорної біографіки ХХ ст. упродовж останніх десятиліть знайшли побіжне висвітлення у працях В. С. Чишка, присвячених вітчизняній біографічній традиції [11], О. М. Романіва [7], С. М. Ляшко [4], В. І. Попика [6] з проблем розвитку української довідкової біографічної справи. Чимало фактичних даних та оцінок історіографічного плану щодо біографічних та біобібліографічних досліджень, а також видавничої діяльності й поширення історико-біографічних знань містяться в монографіях та статтях з питань діяльності провідних наукових осередків діаспори, зокрема Українського історичного товариства [3; 2]. В Україні, насамперед у збірнику «Українська біографістика», опубліковано праці про вчених і громадських діячів діаспори, яким належить помітний внесок у розвиток української біографіки та біобібліографії, – І. Липу (1865–1923) [8], Н. Полонську-Василенко (1884–1973) [5], М. Голубця (1891–1942) [10], Д. Гусара-Струка (1940–1999) [12], А. І. Жуковського (1922–2014) [1]. Значний матеріал про творців української літературної біографіки на діаспорі зібрано в біобібліографічному довідникові В. А. Просалової [9]. Окремі дані щодо біографічних досліджень у діаспорі, зокрема з питань підготовки «Енциклопедії української діаспори», наведено в публікаціях В. В. Маркуся, В. Б. Євтуха, В. П. Трощинського, І. І. Винниченка, О. І. Дзири.

Метою дослідження є аналіз внеску наукових і видавничих центрів української діаспори в розвиток вітчизняної біографіки та його значення для піднесення гуманітарної науки і культури в Україні ХХІ ст.

Виклад основного матеріалу. Упродовж минулих століть бездержавне існування України, переслідування українського національного руху, гоніння на об'єктивні дослідження та публікації, присвячені вітчизняній історії та культурі, постатям їх представників, неодноразово змушували патріотично налаштоване інтелектуальне співтовариство шукати більш сприятливих умов для наукової та видавничої діяльності поза межами Батьківщини. Поразка Української революції 1917–1921 рр. обумовила від'їзд багатьох представників політичної,

наукової та освітянської еліти на еміграцію до країн Центральної і Західної Європи. У 20–30-х роках подвижницькі зусилля українських учених на еміграції, незважаючи на вкрай обмежені матеріальні ресурси, відсутність доступу до документальних та й багатьох друкованих джерел, певною мірою змогли компенсувати те, що неможливо було реалізувати в Україні під владою іноземних держав.

На еміграції центрами багатопрофільних наукових українознавчих студій, серед яких хоча й далеко не першорядне місце належало також біографіці, стали заснований у 1921 р. у Відні, тоді ж переміщений до Праги, а згодом, у 1945 р., до Мюнхена Український вільний університет, організовані у Празі в 1923 р. Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова та Українське історично-філологічне товариство, створений там само двома роками пізніше, у 1925 р., Музей визвольної боротьби України. З Прагою в міжвоєнний період пов'язана діяльність багатьох відомих учених, які залишили праці в галузі біографіки та тісно споріднених з нею історіографії та біобібліографії, зокрема Д. В. Антоновича, Д. І. Дорошенка, Л. Т. Білецького, С. Й. Смаль-Стоцького, В. О. Біднова, С. П. Наріжного. Одному з провідних діячів Музею визвольної боротьби України С. П. Наріжному в 30-х – на початку 40-х років на основі величезного обшару зібраних матеріалів (понад 1 млн документів та речей, які містили значний обсяг біографічної інформації про українських діячів) уже під час Другої світової війни вдалося опублікувати перший том ілюстрованої 830-ма документальними світлинами книги-меморіалу «Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами» (Прага, 1942), присвяченій її подвижникам. Матеріали другого тому праці на основі авторських рукописів С. П. Наріжного було видано вже на Батьківщині в роки незалежності (Київ, 1999). Історико-біографічній та біобібліографічній тематиці належало певне місце в дослідницькій та навчальній роботі Української господарської академії в Подєбрадах (1922–1935), а також Українського наукового інституту в Берліні (1926–1945), у працях якого в різні роки брали участь Д. І. Дорошенко, З. Ф. Кузеля, Б. Д. Крупницький, М. Д. Антонович. У 30-х роках українські вчені на еміграції долучилися до підготовки матеріалів для низки довідкових видань, які виходили в різних країнах Європи [4, с. 80].

Найбільш значимий внесок у розвиток вітчизняної біографіки серед усіх установ зарубіжжя в міжвоєнний період було зроблено Українським науковим інститутом у Варшаві, з яким пов'язані імена вчених, що працювали в галузі біографіки та біобібліографії, – Д. І. Дорошенка, Б. Д. Крупницького, П. І. Зайцева. Упродовж десятиріччя його діяльності – фактично від 1928 р. до самого початку Другої світової війни – тут були здійснені наукові публікації документів та досліджень про гетьманів Івана Мазепу (два томи) та Пилипа Орлика, підготовлених Б. Д. Крупницьким, видано двотомник «Діяря гетьмана Пилипа Орлика».

ка», упорядкований Яном Токаржевським-Карашевичем, праці Д. Чижевського про Г. С. Сковороду¹, С. Смаль-Стоцького про Тараса Шевченка², перший том документального архіву Михайла Драгоманова³, опубліковано спогади О. І. Лотоцького – цінне джерело про події українського національного руху та його провідних діячів⁴. У процесі розгорнутої інститутом роботи над Повним виданням творів Тараса Шевченка П. І. Зайцевим було написано великий біографічний нарис про Кобзаря, наклад якого побачив світ 1939 р. у Львові, але одразу ж був знищений радянськими військами, що увійшли до міста. Ця книга, яка не втратила свого наукового значення дотепер, побачила світ лише у 1955 р.⁵ і згодом неодноразово перевидавалася.

Попри відчутну обмеженість сил і можливостей, а отже й вимушену зосередженість дослідницької проблематики на доволі вузькому колі постатей українського минулого, що значною мірою було обумовлено й ступенем доступності/недоступності в умовах еміграції до джерел, у 20–30-х роках українськими вченими було зроблено помітний внесок у продовження і розвиток традицій української біографіки, закладених ще в ХІХ ст.

Після Другої світової війни піднесення української біографіки як однієї з найважливіших складових національної гуманітарної культури розпочалося не на Батьківщині, а саме на Заході – як на основі закладених у 1920–1930-х роках інтелектуальними зусиллями українських учених традицій, поповнення лав науковців представниками нової хвилі політичної еміграції, так і завдяки формуванню в той час суспільної атмосфери свободи, що рішуче покінчила зі спадщиною тоталітаризму. Тому, незважаючи на вкрай складні умови перебування емігрантів у країнах Західної Європи, а також далеко не гостинні у перші повоєнні роки обставини для нових переселенців на Американському континенті, швидко розгорнувся процес перегрупування творчих сил, формування й активізації діяльності нових наукових та культурологічних осередків, значно більш потужних,

¹ Чижевський Д. *Філософія Г. С. Сковороди / за ред. С. Смаль-Стоцького. Варшава: Праці українського наукового інституту. Друкарня Наукового товариства імені Шевченка у Львові, 1934. 224 с.*

² Смаль-Стоцький С. Шевченко. *Інтерпретації // Праці Українського наукового інституту. Т. 25. Варшава, 1934. 240 с.*

³ *Архів Михайла Драгоманова. Т. 1: Листування Київської Старої Громади з М. Драгомановим (1870–1895 рр.) / Український науковий інститут. Варшава, 1938. 446 с. (Праці Українського наукового інституту. Т. XXXVII).*

⁴ Лотоцький О. *Сторінки минулого. Варшава, 1932. 277 с.; Репринтні перевидання: Лотоцький О. Сторінки минулого. Частина перша. Репринтне видання Української Православної Церкви в США, 1966. 289 с.; Те саме. Частина друга. Репринтне видання Української Православної Церкви в США, 1966. 488 с.; Те саме. Частина третя. Репринтне видання Української Православної Церкви в США, 1966. 396 с.; Те саме. Частина четверта. В Царгороді. Репринтне видання Української Православної Церкви в США, 1966. 178 с.*

⁵ Зайцев П. *Життя Тараса Шевченка / Наукове товариство ім. Шевченка. Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1955. 400 с. (Бібліотека українознавства. Ч. 4).*

аніж у попередні міжвоєнні десятиліття. До того ж, кількісне зростання української спільноти за рахунок нової хвилі еміграції посприяло як посиленню потенціалу наукових та культурологічних центрів, громадських осередків, так і формуванню масової аудиторії зацікавлених патріотично налаштованих читачів.

Перші повоєнні ініціативи української наукової громадськості пов'язані з Німеччиною, де на той час опинилося найбільше українських емігрантів. У 1945 р. до Мюнхена змогла перебраться з Праги частина професорів та студентів Українського вільного університету, і він відновив тут свою наукову і навчальну діяльність. За підтримки заснованої в 1945 р. у баварському місті Авґсбурзі Української вільної академії наук (УВАН), яка проголосила себе спадкоємицею високих наукових і патріотичних традицій української академічної науки 1920-х років, а впродовж наступних років стала основою для створення окремих організацій УВАН у США і Канаді, вченими української діаспори було продовжено цілий ряд напрацювань, започаткованих ще в період між двома світовими війнами. Біографічним студіям належало серед них помітне місце. Так, відомий дослідник-біографіст Б. Д. Крупницький у 40–50-х роках опублікував ще кілька праць, присвячених відомим українським державним і політичним діячам – гетьманам Івану Мазепі, Пилипу Орлику, а також принципово нову для нього за проблематикою монографію про Данила Апостола¹.

Іншим центром організації дослідницької та видавничої роботи стало з перших повоєнних років Наукове товариство імені Шевченка (НТШ). Після розпуску його радянськими властями у Львові в 1939 р. уже в 1947 р. збори членів НТШ у Мюнхені, скликані за ініціативою проф. В. М. Кубійовича, відновили його діяльність в Європі. У наступні роки НТШ розгорнуло її також у США, Канаді та Австралії. Тоді ж, у 1947 р., у Німеччині зусиллями М. О. Міллера, Є. П. Архипенка, Я. І. Пастернака та О. П. Оглобліна було створено «Українську Родовідну Установу», започатковано видання збірника «Рід та Знамено». Зазначене засвідчило визрівання в середовищі вчених-гуманітаріїв розуміння необхідності переходу від етапу вивчення окремих персоналій відомих діячів минулого до збирання й систематизації біографічних матеріалів про численні родини, цілі соціальні групи. Не дуже тривала діяльність першого осередку генеалогічних досліджень прислужилася в подальшому створенню у США в 1963 р. «Українського Генеалогічного і Геральдичного товариства» (УГТГ), засновниками якого виступили О. П. Оглоблін, Л. І. Винар та Р. М. Климкевич. Симптоматично, що ці кроки до широкого розгортання генеалогічних досліджень, тісно пов'язаних з проблематикою Козаччини, відродженням історичної пам'яті українського народу,

¹ Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба. Накладом Товариства Прихильників Української Вільної Академії Наук. УВАН. Серія: Українська історія II. Монографії, ч. 2. Авґсбург, 1948. 192 с.

а тому практично повністю заборонених у радянській Україні, були з ентузіазмом зустрінуті українською громадськістю. Впродовж наступного п'ятиріччя до УГТГ приєдналося понад 150 учених із 14 країн, насамперед США, Канади, Великої Британії, Австралії, Аргентини, Італії, Німеччини, Франції. Праці членів УГТГ публікувалися згодом переважно в «Українському історичному товаристві» та інших виданнях Українського історичного товариства¹.

Так само спочатку в Німеччині, в Мюнхені, а потім – з 1951 р. – у Сарселі біля Парижа, де Європейський осередок НТШ здобув свій постійний осідок, було започатковано один з найбільш відомих наукових проєктів українських науковців за межами Батьківщини – створення під керівництвом Зенона Кузелі, Володимира Кубійовича, а пізніше – Аркадія Жуковського, тритомної систематичної та десяти томної абеткової «Енциклопедії українознавства» (так звані «ЕУ-1» та «ЕУ-2»). Біографіці, постатям української історії і культури в цій праці належало дуже велике місце. Значення цього масштабного видавничого проєкту, який одразу здобув високу оцінку міжнародної, а вже в роки незалежності – й вітчизняної громадськості, полягало в якнайширшій всебічній репрезентації світові України як самостійного суб'єкта загальнолюдського цивілізаційного поступу. Упорядники ЕУ-1 та ЕУ-2 прагнули до подання на їх сторінках відомостей про якомога ширше коло визначних співвітчизників, нехай навіть на шкоду докладності вміщених матеріалів. Представлене ними зведення стислих біографічних даних про вітчизняних діячів історії та культури стало на той час найчисленнішим і в рази перевищувало кількість «дозволених» в Україні імен [7]. Практично одночасно з «Енциклопедією українознавства» в Аргентині Є. Д. Онацьким було одноосібно підготовлено авторську «Українську Малу Енциклопедію» (Буенос-Айрес, 1957–1967), яка існує у двох видавничих варіантах – у 8 та 16 книгах. Однак у плані представлення українських імен вона суттєво поступається «ЕУ» – власне персоналіям у ній відведено мало місця.

З першого повоєнного десятиліття дослідницьку та видавничу роботу в галузі біографіки розгорнули організації УВАН у США та Канаді, НТШ в Америці. Не вдаючись до аналізу певних конкурентних стосунків між НТШ та УВАН на Американському континенті, зазначимо, що цими організаціями спільно реалізовано чимало важливих для української біографіки видавничих проєктів. Серед численних томів «Бібліотеки українознавства», виданих під егідою осередків НТШ у різних країнах, зокрема згадане вже фундаментальне дослідження

¹ Мазепа О. Українське генеалогічне і геральдичне товариство як осередок генеалогічних і геральдичних досліджень у діаспорі // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. Вип. 15 / Національний університет «Острозька академія», Українське Історичне Товариство. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. С. 392–400.

П. І. Зайцева «Життя Тараса Шевченка» (Нью-Йорк; Париж; Мюнхен, 1955), праця І. Й. Сохоцького «Історичні постаті Галичини ХІХ і ХХ ст.» (Нью-Йорк, 1961), видання «У 100-ліття смерті Тараса Шевченка» (Філадельфія, 1962), праця Т. Кобзея «Великий різьбяр українських селянських душ» про Василя Стефаника (Торонто, 1966), англomовні видання, присвячені Іванові Франку (Нью-Йорк, 1975) та С. Й. Смаль-Стоцькому (Нью-Йорк, 1970), дослідження М. І. Сосновського «Дмитро Донцов: політичний портрет» (Нью-Йорк – Торонто, 1974).

Під егідою УВАН у США (The Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.) починаючи від 1951 р. було опубліковано чимало праць історико-біографічного та літературно-біографічного спрямування, які стали вагомим внеском у розвиток української гуманітаристики. Одним з перших ґрунтовних видань УВАН став опублікований у 1952 р. збірник, присвячений Михайлу Драгоманову, в якому вміщено статті В. Дорошенка, П. Дорошенка, П. Одарченка, М. Стахіва, С. Драгоманіва, І. Лисяка-Рудницького¹. Серед видань УВАН наступних років – унікальні матеріали загиблого в Україні ще напередодні війни відомого літературознавця та бібліографа М. А. Плевако (1890–1941) з біографіки та біобібліографії², дослідження яскравих постатей вітчизняної історії і культури: Д. Дорошенка про гетьмана Петра Дорошенка³, О. П. Оглобліна, присвячене одному з представників початкового етапу українського національного відродження О. Лобисевичу⁴, І. Соневицького про композитора Артема Веделя⁵, В. Павловського про художника В. Г. Кричевського⁶, Г. Костюка про письменника В. Винниченка⁷.

Важливе місце в науково-видавничій діяльності УВАН від самого початку і до сьогодні належить археографічним публікаціям листування, щоденників і документів – гетьмана Івана Мазепи, письменника Пантелеймона Куліша⁸, етнографа і фольклориста Федора Вовка⁹, державного, військового і політичного діяча

¹ Rudnytsky Ivan L., ed. *Mykhaylo Drahomanov: A Symposium and Selected Writings*. New York: Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S., 1952. 225 p. (*The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U.S.* Vol. 2, № 1 (3), Spring 1952). URL: <http://www.ditext.com/drahomanov/title.html>

² Плевако Микола А. *Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали* / ред., бібл. та примітки Г. О. Костюка. Нью-Йорк, Париж, 1961. 808 с. (УВАН; Серія: З нашого минулого, Ч. 2).

³ Дорошенко Д. *Гетьман Петро Дорошенко: огляд його життя і політичної діяльності* / ред. Василь Омельченко. Нью-Йорк, 1985. 712 с.

⁴ Оглоблин О. *Опанас Лобисевич (1732–1805)*. Мюнхен: «Дніпрова хвиля», 1966. 100 с. (УВАН; Історична Секція).

⁵ Соневицький І. *Артема Веделя і його музична спадщина*. Нью-Йорк, 1966. 180 с. (УВАН, Музикологічна секція).

⁶ Павловський В. *Василь Григорович Кричевський: життя і творчість*. Нью-Йорк, 1974. 222 с.

⁷ Костюк Г. *Володимир Винниченко та його доба: дослідження, критика, полеміка*. Нью-Йорк, 1980. 283 с. (УВАН. Комісія для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка).

⁸ Куліш П. *Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані* / ред. Юрія Луцького; передмова Юрія Шевельова. Нью-Йорк, 1984. 326 с.

⁹ Федір Кіндратович Вовк (1847–1918): дослідження, спогади, бібліографія: до 150-ліття з дня народження вченого / ред. Марко Антонович. Нью-Йорк, 1997. 382 с. (Джерела до новітньої історії України, т. 4).

Симона Петлюри¹, Володимира Винниченка як письменника і громадського діяча². Відомим виданням, яке й нині незмінно привертає до себе увагу читачів, став збірник автобіографій видатних українців XIX ст. «Самі про себе»³. У виданнях УВАН та працях її членів значне місце належить і літературознавчому напрямку біографіки. До 100-річчя від дня народження Лесі Українки вийшов у світ укладений її молодшою сестрою О. П. Косач-Кривинюк (1877–1945) фундаментальний літопис життя і творчості поетеси⁴. З УВАН упродовж багатьох років була тісно пов'язана творча доля П. В. Одарченка – літературознавця, знаного дослідника творчості Лесі Українки, автора численних праць про Павла Грабовського, Володимира Винниченка, Олену Пчілку, Миколу Куліша, Михайла Драгоманова, Григорія Чупринку, Василя Симоненка та інших українських письменників. Членом УВАН, журналістом і письменником Володимиром Біляївим упродовж багатьох років було опубліковано в різних виданнях чимало нарисів про визначних українських поетів, письменників та літературознавців, зокрема Івана Багряного, Григорія Костюка, Євгена Маланюка, Петра Одарченка, Тодося Осьмачку, з якими йому довелося особисто спілкуватись у країнах Європи, в Австралії та США. У 2003 р. велика збірка підготовлених ним літературних портретів західної діаспори «На неокраїні крилі...» була видана на його батьківщині, в Донецьку⁵.

Загалом, зі здобуттям Україною незалежності все більшого місця в діяльності УВАН та інших наукових центрів діаспори у США почала набувати реалізація спільних науково-видавничих проєктів з провідними науковими установами Національної академії наук України, НТШ в Україні, громадськими фундаціями.

На відміну від УВАН у США, Канадською організацією (Ukrainian Free Academy of Sciences in Canada) основну увагу було зосереджено на дослідженнях української спільноти в Канаді. Чималий біографічний доробок залишив по собі відомий учений історик та бібліограф, член УВАН у Канаді та її президент у 1983–1986 рр. М. Г. Марунчак, автор численних досліджень з історії українців у Румунії, Чехословаччині, Польщі, Югославії, багатотомників, присвячених діаспорі в Канаді, «Біографічного довідника до історії українців Канади» (Вінніпег, 1986).

¹ Симон Петлюра: Статті, листи, документи. Т. 1. Нью-Йорк, 1956. 480 с.; Те саме. Т. 2. Нью-Йорк, 1979. 627 с. (спільно з Бібліотекою ім. Симона Петлюри в Парижі).

² Винниченко Володимир. Щоденник / ред., вступ. ст. і прим. Григорія Костюка. Т. 1. 1911–1920. Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. 499 с.; Те саме. Т. 2. 1921–1925 / ред. Григорій Костюк; упоряд. текстів і прим. Олександра Мотилія. Нью-Йорк, 1983. 700 с. (УВАН. Комісія для вивчення і публікації спадщини Володимира Винниченка; спільно з Канадським Інститутом Українських Студій).

³ Самі про себе: автобіографії видатних українців XIX століття / ред. Юрія Луцького. Нью-Йорк, 1989. 327 с.

⁴ Косач-Кривинюк О. Леся Українка: хронологія життя і творчості. Нью-Йорк, 1970. 923 с.

⁵ Біляїв В. На неокраїні крилі... Штрихи до літературних портретів західної діаспори / Український культурологічний центр, Донецьке відділення наукового товариства ім. Шевченка. Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. 348 с.

У 1965 р. до кола провідних наукових осередків української діаспори приєдналось Українське історичне товариство (УІТ), очолюване до 1981 р. О. П. Оглобліним, а згодом Л. Винаром, до його смерті у 2017 р. Генеза цієї міжнародної організації, яка зорганізувалась у США, а потім швидко створила свої осередки в Німеччині, Канаді, Франції, Австралії, інших країнах, а з 1990 р. і в Україні, була пов'язана з колом прихильників провідного наукового часопису діаспори «Український історик», в якому й опубліковано найважливіші праці членів УІТ. Серед видань УІТ з біографіки особливе місце належить книжковим серіям «Грушевськіана» (з 1968 р.), «Мемуаристика» (з 1970 р.), «Епістолярні джерела грушевськознавства» (з 1997 р.). У різні роки УІТ опубліковано в «Українському історичному» або здійснено книжкові видання історико-біографічних досліджень О. П. Оглобіна, Н. Д. Полонської-Василенко, Л. Биковського, Т. Мацьківа, А. І. Жуковського, М. Антоновича, Л. І. Винара, М. Ю. Брайчевського та інших провідних українських учених [3]. Зі здобуттям Україною незалежності УІТ розгорнуло реалізацію спільних видавничих проєктів з НТШ та академічними інститутами й університетами в Україні [2]. З Українським історичним товариством та «Українським істориком» невід'ємно пов'язана діяльність Л. І. Винара як одного з найбільших в українській діаспорі дослідників розвитку вітчизняної історичної науки, автора численних праць про її визначних представників – В. Б. Антоновича, М. С. Грушевського, Н. Д. Полонську-Василенко, О. П. Оглобіна, І. П. Крип'якевича.

Першим науковим осередком, що здобув у США високий академічний статус, стала в 1968 р. кафедра українознавчих студій Гарвардського університету (м. Кембрідж, Массачусетс), яка в 1973 р. увійшла до складу створеного університетом Українського наукового інституту (Harvard Ukrainian Research Institute). Того ж року широко відомий у майбутньому українській громадськості історик, іноземний член НАН України з 1992 р. О. М. Субтельний (1941–2016) захистив в інституті дисертацію, присвячену стосункам Пилипа Орлика з Кримським ханством і Османською імперією. Трохи пізніше, у 1981 р., О. Субтельний надрукував у видавництві Колумбійського університету написану в тому ж методологічному ключі монографію «Мазепинці: український сепаратизм XVIII ст.». У 1994 р. її було перевидано в Україні¹. Ці та інші праці гарвардських українців відобразили загальну спрямованість біографічних досліджень учених нової генерації не на продовження традиції «лінійних» життєписів, а на вивчення певних актуальних для сучасного розуміння минулого проблемних ситуацій та контекстів діяльності достойників нації. Саме це відповідало визначальним тенденціям розвит-

¹ Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / пер. з англ. В. Кулика. Київ : Либідь, 1994. 240 с.

ку світової історичної науки, біографіки зокрема. У такому розумінні біографічна проблематика знайшла відображення й на сторінках заснованого О. Й. Прицаком та І. І. Шевченком у 1977 р. друкованого органу інституту «Harvard Ukrainian Studies», а також у книжкових виданнях Гарвардської серії українських студій (Harvard Series in Ukrainian Studies), зокрема англомовних працях Дж. Грабовича «До історії української літератури» (1981), «Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета» (1982), Фр. Сисіна «Між Польщею та Україною: дилема Адама Кисиля» (1986).

У другій половині 70-х років українознавчий центр, подібний до гарвардського, було створено і в Едмонтоні – Канадський інститут українських студій (KIUC, Canadian Institute of Ukrainian Studies) при Альбертському університеті. Одним із його засновників став знаний учений-історик І. П. Лисяк-Рудницький, відомий не лише своїми історіософськими та історіографічними працями, але й дослідженнями політичних поглядів та діяльності М. П. Драгоманова, В. К. Липинського, О. Т. Назарука, творчості письменника Миколи Хвильового. KIUC став широко відомим завдяки діяльності створеного при ньому в 1989 р. Центру досліджень історії України ім. Петра Яцика, очоленому Фр. Сисінім – відомим дослідником Козацької доби та її діячів, а також – через здійснене впродовж 1984–1993 рр. 5-томне англомовне перевидання створеної свого часу осередком НТШ в Європі абеткової «Енциклопедії Українознавства» («Encyclopedia of Ukraine»), що було важливим кроком для ознайомлення з Україною англомовного світу. Проте найважливішою рисою дослідницької діяльності KIUC, яка багато в чому ґрунтувалася на традиціях, напрацьованих у попередні десятиліття Канадською організацією УВАН, стала відчутна зосередженість на вивченні української діаспори у світі і, перш за все, в Канаді, в історію та культуру якої переселенці з України зробили вагомий внесок. Звідси – велика увага до вивчення персоналій, систематизації та публікації матеріалів як про визначних українців, так і про велике коло представників політичної і трудової еміграції. Загалом, посилення інтересу до життєвого шляху звичайної людини, трудівника, прагнення до осмислення людських доль, збереження пам'яті про свідків і учасників бурхливих подій світової історії стали впродовж останніх десятиліть ХХ ст. одними з найважливіших трендів світової біографіки. У цьому розумінні біографіка української діаспори все більше інтегрувалася на той час у цей загальний потік.

Справою «збирання імен» українців і в Канаді, і у США у другій половині ХХ ст. почали займатися й чимало інших осередків, насамперед громадських. Так, відомий український бібліограф, журналіст і літературознавець Д. М. Штогрин ще в 1970-х роках склав і видав за підтримки Асоціації промоції українських студій ґрунтовний довідник відомих американців українського

походження¹. Відтоді ж значний внесок у справу увічнення пам'яті численних борців за незалежність України в 1940-х роках ХХ ст. здійснено виданням багатотомного документального «Літопису УПА» (т. зв. «Основної серії», за редакцією проф. П.-Й. П. Потічного, заснованої в 1973 р. у Канаді колишніми вояками УПА, та «Нової серії», яку було започатковано в перші роки незалежності спільно з академічними установами України), а також тісно пов'язаними з ним іншими книжковими серіями, насамперед – «Події і люди», «Бібліотека УПА». Загальний обсяг цього друкованого меморіалу, що охоплює багато тисяч імен, становить уже понад 130 томів. Подальшу роботу над ним з 2017 р. повністю перенесено в Україну.

Нині важливий напрям біографіки «широкого людського загалу», тісно поєднаний з генеалогічними дослідженнями та студіями з родинної історії, продовжує інтенсивно розвиватися, все більше переміщуючись до сфери розбудови великих електронних баз біографічної інформації.

Відповіддю на певне «згасання» пам'яті про діячів, здобутки та ініціативи попередніх поколінь української діаспори у світі ще у 80-х роках ХХ ст. стало розгортання роботи над проектом створення багатотомної енциклопедії, присвяченої українцям, розкиданім долею по всьому світові. Особливо значні обсяги матеріалів до нього були зібрані Редакцією «Енциклопедії української діаспори» (ЕУД) у Чикаго. Підсумком цієї роботи стала підготовка під керівництвом інозем. члена НАН України проф. В. В. Маркуся, за підтримки НТШ, матеріалів до окремих томів «Енциклопедії української діаспори». Її 4-й том (Австралія–Азія–Африка) завдяки зусиллям київських учених чл.-кор. НАН України В. Б. Євтуха та д-ра іст. наук, проф. В. П. Трощинського побачив світ у 1995 р. в Україні. Згодом у Чикаго вийшов друком 1-й том «ЕУД» у трьох книгах, присвячений українцям у США. Решту запланованих томів «ЕУД» про українців Канади, Південної Америки, Західної та Центрально-Східної Європи так, на жаль, і не вдалося підготувати. Проте в 2013 р. спільними зусиллями київських наукових установ було випущено у світ наявні матеріали до «Енциклопедії української діаспори», напрацьовані дослідниками в пострадянських країнах.

Дуже важливим є те, що біографіка в більшості країн розселення української діаспори ніколи не замикалася в її суто академічних дослідницьких і видавничих вимірах. На тлі загального інтересу у країнах Заходу до родинної історії, родоводів звичайних людей українськими дослідниками, науковцями, журналістами, численними громадськими й культурологічними осередками, їх

¹ *Ukrainians in North America : A Biographical Directory of Noteworthy Men and Women of Ukrainian Origin in the United States and Canada / ed. by Dmytro M. Shtohryn. Champaign : Association for the Advancement of Ukrainian Studies, 1975. XXIV, 424 p.*

друкованими виданнями, а нині також – електронними репрезентаціями чимало зроблено для поширення біографічних знань серед широкого загалу українців. Значна роль у цьому плані належить організації відзначення ювілеїв та пам'ятних дат, пов'язаних з видатними діячами і подіями історії України, виданню популярної літератури, збірників і літературно-мистецьких альманახів, українських історичних календарів, журнальної і газетної періодики. Їх особливе значення полягає у збереженні генетичної пам'яті про Україну, поваги до її історії і культури, інтересу до сучасного розвитку серед нових поколінь українців, які вже досить міцно інтегровані до життя зарубіжних країн.

Наукова новизна дослідження полягає в цілеспрямованому виокремленні проблематики біографічної дослідницької та видавничої роботи з-поміж інших напрямів діяльності осередків української діаспори, що дозволяє зосередити увагу на її важливих рисах, проблемах та одержаних наукових результатах, досвіді і уроках, які мають суттєве значення на сучасному етапі розвитку української гуманітаристики.

Висновки. Вагомий націєтворчий потенціал біографіки, можливості широкого розкриття крізь постаті діячів України драматизму її історичного поступу, боротьби за самоствердження в колі вільних європейських народів, внеску у світову культуру перетворили біографічні дослідження та публікації на один із провідних напрямів діяльності інтелектуального співтовариства української діаспори. Упродовж майже усього ХХ ст. й донині науковими і видавничими осередками, створеними вченими української діаспори, зроблено значний внесок у справу збирання, систематизації й публікації біографічних та біобібліографічних матеріалів як про визначних діячів української історії та культури, визвольного руху, так і про численних представників політичної і трудової еміграції в різних країнах світу. Великою заслугою вчених діаспори перед Батьківщиною стало збереження пам'яті й поширення інформації про достойників нації, імена яких нерідко було зовсім заборонено згадувати в Україні за радянських часів, а також ознайомлення світової громадськості з Україною як самостійним суб'єктом загальнолюдського цивілізаційного процесу та її величезним творчим людським потенціалом крізь віки. Значною мірою саме під тиском дослідницької та публікаційної роботи наукових осередків діаспори владний режим в Україні неодноразово змушений був іти на поступки громадській думці і, хоча й з великим незадоволенням, дозовано, але привідкривати все більший простір для дослідницької роботи в Україні, погоджуватися на здійснення окремих важливих для української науки і культури дослідницьких проєктів, зокрема таких, як створення й видання енциклопедій та галузевих біографічних словників.

Не менше значення поширення в діаспорі біографічної літератури, численні публікації у пресі, громадські й культурологічні заходи, присвячені діячам

української історії і культури, мали для справи збереження національної ідентичності, культурних традицій широкого загалу українців, розкиданих долею по багатьох країнах світу.

У перші роки незалежності України ознайомлення науковців і освітян, літераторів на Батьківщині з напрацюваннями наукових і культурологічних осередків західної української діаспори в галузі біографіки чималою мірою посприяло відродженню гуманістичних, народознавчих традицій біографічної творчості, значному розширенню уявлень про людський, креативний потенціал української нації крізь віки, відкрило безліч нових, зовсім забутих і заборонених за радянських часів імен. Праці вчених діаспори, насамперед її сучасного покоління, стали одним з важливих джерел, за допомогою яких науковці в Україні почали освоювати новітні тенденції розвитку світової біографіки, її методологічні засади, оволодівати її новою проблематикою, формами і методами біографічної творчості.

Список використаних джерел

1. Аркадій Жуковський : бібліографія (До 75-річчя від дня народження) / НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського ; упоряд. О. Кучерук. Київ, 1997. 23 с.

2. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / Нац. ун-тет «Острозька академія», Ін-т дослідження укр. діаспори, **Укр. іст. т-во. Острог** : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2010. 672 с.

3. Винар Л. Українське Історичне Товариство та розвиток української історіографії / Нац. ун-т «Острозька академія», **Укр. іст. т-во. Острог** // **Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки.** Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2010. Вип. 15. С. 330–343.

4. Ляшко С. М. Українські біографічні довідкові видання XIX–XX століття: історичні та теоретико-методичні засади. Запоріжжя : Дике поле, 2010. 288 с.

5. Ляшко С. М. Літописці Української академії наук: Наталія Дмитрівна Полонська-Василенко // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2019. Вип. 17. С. 56–77. doi: <https://doi.org/10.15407/ub.17.056>

6. Попик В. І. Ресурси довідкової біографічної інформації: історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : моногр. / Нац. акад. наук України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 518 с.

7. Романів О. Довгий тернистий шлях українства до самопізнання // Енцикл. українознавства : словникова частина. Перевидання в Україні. Львів, 1993. Т. 1. С. X–XVI, 1–4.

8. Стамбол І. І. Біографічні нариси у друкованому доробку І. Липи // Українська біографістика = *Biographistica Ukrainica* : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2016. Вип. 14. С. 294–309. doi: <https://doi.org/10.15407/ub.14.294>

9. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упоряд. В. Просалова. Донецьк : Сх. вид. дім, 2012. 476 с.

10. Цимбала О. С. Біографічні дослідження у науковій спадщині Миколи Голубця // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2013. Вип. 10. С. 479–493. URL: http://ub.nbuv.gov.ua/doc/ubi_2013_10_32

11. Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ : БМТ, 1996. 239 с.

12. Яценко О. М. Данило Гусар Струк – вчений-енциклопедист української діаспори (матеріали до біобібліографії) // Українська біографістика = Biographistica Ukrainica : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. Київ, 2005. Вип. 3. С. 336–347. URL: http://ub.nbuv.gov.ua/doc/ubi_2005_3_54

Volodymyr Popyk,

*Doctor of Historical Sciences (Dr. habil. in History), Professor,
Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine,
Director of the Institute of Biographical Research,
V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0001-8746-1026

e-mail: popyk@nbuv.gov.ua

Biography in publications of scientific and cultural centers of Western Ukrainian diaspora

The goal of the research is to analyze the contribution made to the development of national biography by scientific and publishing centers of the Ukrainian diaspora, and their significance in the rise of culture and humanities in modern Ukraine. **The research methodology** is based on joint application of the principles of historical and scientific objectivity, source criticism, historiography and bibliography approaches. **Scientific novelty** consists in purposefully separating of issues related to biographical research and publishing done by the Ukrainian diaspora from its other areas of activity, thus highlighting its important features, problems, achievements, experiences and lessons. The main stages of development of biographical research in the main scientific centers of the diaspora during the 20th century, their main problem-thematic directions, issues of raising the methodological level, expanding the chronological and genre range are analyzed. **Conclusions.** Ukrainian diaspora's scientific and publishing centers have to their credit a significant contribution to the collection, systematization and publication of biographical and biobibliographic materials on prominent figures in Ukrainian history and culture, the liberation movement, and on numerous representatives of political and labor emigration in different countries. The merit of diaspora scientists is preserving the memory and dissemination of information about the honored national figures, whose names were forbidden to be mentioned in Ukraine during the Soviet era,

to acquaint the general public of Ukrainians in their settlements, as well as the world community with Ukraine as an independent subject of world civilization process and its enormous creative human potential through the ages. The adoption by educators and scientists in the Homeland of historical and biographical achievements of their diasporic counterparts contributed to the rapid growth of biographical research in the first decades of Ukraine's independence.

Key words: biography, scientific and publishing centers of the Ukrainian diaspora, Ukrainian Free Academy of Sciences, Shevchenko Scientific Society, Ukrainian Historical Society, Harvard Ukrainian Research Institute, Canadian Institute of Ukrainian Studies.

*Стаття підготовлена 24 грудня 2020 року;
подана до друку 5 січня 2021 року.*